

DOSYA-DERLEME**İDEOLOJİNİN ÜRETİMİ, YENİDEN-
ÜRETİMİ VE ÜNİVERSİTELER***Sibel ÖZBUDUN*, Temel DEMİRER***

Althusser, Devlet'in (baskı aygıtlarından ayrı olarak) İdeolojik Aygıtları'nı irdelerken, öğretimsel DİA'lara özel bir önem atfetmektedir. Şu gerekçeyle (Althusser, 1989: 36-37):

(Okul) tüm toplumsal sınıfların çocuklarını ana-okuldan başlayarak alır ve ana-okulundan başlayarak yeni veya eski yöntemlerle, yıllar boyunca çocuğun "etkilere en açık olduğu" çağda, aile DİA'sı ve öğretimsel DİA arasında sıkışmış olduğu yıllar boyunca, egemen ideolojiyle kaplanmış "beceriler"i (Fransızca, hesap, doğa tarihi, bilimler, edebiyat) ya da sadece katıksız egemen ideolojiyi (ahlak, felsefe, yurttaşlık eğitimi) tekrarlaya tekrarlaya çocukların kafasına yerleştirir. Onaltıncı yıla doğru bir yerde, dev bir çocuk kitlesi üretimin içine düşer: Bunlar işçiler ve küçük köylülerdir. Öğrenim görebilecek gençliğin bir başka bölümü yoluna devam eder: ve zar zor kısa bir yol daha aldıktan sonra bir kıyıya yıkılır kalır ve küçük ve orta teknisyenler, beyaz yakalı işçiler, küçük ve orta devlet memurları, her türlü küçük burjuva tabakaları oluşturur. Son bir bölümü zirveye ulaşır, ya aydınlara özgü yarı-işsizliğe düşmek ya da "kolektif emekçinin aydınları" dışında, sömürü görevlileri (kapitalistler, işletmeciler), baskı görevlileri (askerler, polisler, siyaset adamları, yöneticiler vb.) ve profesyonel ideologlar (çoğu inanmış "laik" kimseler olan her türlü papaz) sağlamak üzere...

Öğretim kurumlarının, ya da bizi burada ilgilendiren çerçeveye üniversitenin, Althusser'in deyişiyle üretim ilişkilerinin, ya da Fuat Ercan'ın (Ercan F., 1998a:46) deyişiyle "toplumda var olan eşitsiz ilişkilerin" [ve kuşkusuz bunlara değgin ideoloji(ler)in] yeniden üretildiği mekanlar olduğu, yeterince irdelenmiş bir konu olduğun-

dan(1), bu yazıda üzerinde fazla durulmayacak. Bu konuda, Emrah Göker'in (Göker E., 1999:14) Giroux'dan yaptığı alıntıyı tekrarlamakla yetinelim:

(Yükseköğrenimin kurumsal yapısına yerleştirilen "gizli müfredat") işyerinde tezahür ettiği şekliyle kapitalist mantığı ve akılcılığı ayakta tutan çalışmayla, otoriteyle, toplumsal kurallarla ve değerlerle ilgili belirli görüşleri meşrulaştıran özgül mesajlar içeren, [derslik içerisindeki] toplumsal ilişkilere tekabül eder... Gizli müfredatı kuran toplumsal ilişkiler, düşük statülü bilgiye karşı yüksek statülü bilginin (el ve kafa emeği), aşağı toplumsal örgütlenme biçimlerine karşı yüksek biçimlerin (demokratik ya da hiyerarşik), ve tabii aşağı kişisel etkileşim biçimlerine karşı daha değerli olan biçimlerin (toplulukçu paylaşımaya dayalı etkileşim ya da bireysel rekabete dayalı etkileşim) nasıl tanımlanacağı sorularıyla ilgili ideolojik ve maddi malzeme sağlar.

Bizim esas vurgulamak istediğimiz yön, üniversitelerin ideoloji(ler)in "üretim"inde üstlendiği rol olacak ve bu rolü, ağırlığı son yüzyıla vermek üzere tarihsel bağıntıları içinde sergilemeye çalışacağız.

İdeolojinin Kimi Unsurları

Kuşkusuz "İdeoloji Nedir?" sorusunun kesin bir yanıtını araştırmaya çalışmak, belki yararlı, ancak bir dergi

(1) Bu konuda son dönemlerde yalnızca "Üniversite" konusunda özel dosyalar sunan bir kaç dergiyi anımsatmak yeterli olacaktır: Mürekkep, 1999:12; Doğu Batı ("Akademi ve İktidar"); 1999:7; İktisat Dergisi ("Üniversiteler, Bilim ve İktisat Eğitimi"), 1998: 376; Düşünen Siyaset ("Üniversite: Cadi Kazanı"), 1999: 2.

* H.Ü. Antropoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi

** Gazeteci, yazar

sayfalarının boyutunu fazlasıyla aşan bir çaba olurdu (2) . Bu nedenle, Eagleton'un (Eagleton, 1996: 18) verdiği 16 "ideoloji" tanımının (kuşkusuz bu tanımlar çoğaltılabilir) çoğunda ortaklaştırılabilecek kimi unsurların altını çizmekle yetineceğiz. Buna göre:

1. İdeoloji, toplumsal grup/sınıflara ilişkindir.
2. İdeoloji, (siyasal)(3) iktidar ile ilgilidir.
3. İdeoloji, anlamsal/söylemsel alana tekabül eder.
4. Genellikle bir "yanılsama ögesi"ni içerir.

Kabaca sayıları dörde indirilebilecek bu unsurları burada işlevsel olabilecek bir tanım denemesine dökerek olursak: "İdeoloji egemenlik/iktidar ilişkilerinin mevcut olduğu (herhangi) bir toplumda, bireylerin (ya da dilerseniz öznelerin) iktidara ilişkin konumlarını anlamlandırdıkları (4) ve genellikle bir 'yanılsama' (5) ögesi içeren, az-çok sistemli fikirler topluluğudur," diyebiliriz.

Çulhaoğlu (Çulhaoğlu M., 1998: 14-20) ideoloji kavramının gerçekleştiği iki düzleme dikkat çekerken, bu iki düzlemi şöyle tanımlamaktadır:

(1) Sınıflı toplumlarda yaşayan insanlar, bir yandan kendi pratik deneyimlerinin sonuçları, diğer yandan da kendilerinin dışında geliştirilmiş düşüncelerin bileşik etkisi sonucunda, toplumu ve toplumsal etkinliği belirli biçimlerde anlamlandırır ve ilişkilendirir; bu anlamlandırma ve ilişkilendirme biçimlerinin hepsi birden ideoloji'yi meydana getirir. İdeoloji, farklı bilinçlilik biçimlerinin hepsini birden kapsayan genel bir kavramdır (Çulhaoğlu M., 1998: 17).

(2) İdeoloji kavramının açıklanmasındaki ikinci

(2) Bunun yerine okura, şu kaynakları salık verebiliriz: Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (İletişim Yayınları, İstanbul 1989); Metin Çulhaoğlu, *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği* (Öteki Yayınları, Özgür Üniversite Kitaplığı: 17, Ankara, 1998); Terry Eagleton, *İdeoloji* (Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996), Alan Swingwood, *Kitle Kültürü Efsanesi* (Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996).

(3) "Siyasal "ı burada, kavramın sınırlarını bir hayli esnetmek pahasına, tüm yönetsel/hegemonik ilişkileri (örneğin cinsiyet politikasını da) kapsayacak tarzda anlamak koşulluyla.

(4) Ya da Althusser'in (1989: 43) deyişiyle: "bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarında (kurdukları) hayali ilişki".

(5) Esas olarak "yabancılaşma" nedeniyle. "Yabancılaşma için bkz. T. Demirel, S. Özbudun, *Yabancılaşma* (Öteki Yayınları, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 1998.)

düzlemini ise, belirli grupların, kesimlerin ve örgütlerin, özetle kolektif yapıların, belirli bir amaç doğrultusunda, sistematik olma ve iç tutarlılık kaygısı gözeterek geliştirdikleri görüşler ve düşünceler oluşturur. Örneğin devlet, sınıflar, siyasal partiler, kimi dernekler ve topluluklar, kendi konumlarını anlamlandırmak, ve kendilerini başkalarından ayırtmak, bu ayrılmış konumlarından hareketle başkalarını da etkilemek için çeşitli görüşler ve düşünceler geliştirirler. Bu görüşler ve düşünceler, birinci düzlemde olduğu gibi, toplumsal yaşamın belirli biçimlerde anlamlandırılmasına, ilişkilendirilmesine ve yerleştirilmesine yöneliktir. (Çulhaoğlu M., 1998:18).

Kestirmeden söyleyelim; Çulhaoğlu'nun belirli grup, kesim, örgüt vd.lerinin "ideoloji-üretici" misyonunu teslim eden bu yaklaşımını benimsiyor ve üniversitelerin, kuruluşlarından bu yana bu misyonu üstlenen kesimler arasında önde geldiklerini düşünürüz.

"İdeoloji-Üreticileri" Olarak Üniversite(r)ler/ Akademi(syen)ler: Ortaçağ Avrupa'sı

İlk üniversitenin, günümüzden yaklaşık bin yıl kadar önce, Batı Avrupa'da (daha kesin bir söyleyişle, 11. yüzyılda Bolonya'da) kurulduğu genel kabul görür (6). Başta Kili-se'nin kesin denetimi altında, Katolik dogmaların yönlendiriciliği altında "katedral okulları" niteliğinden öte bir anlam taşımayan Üniversite(ler), Kilise meşruyetinin koruyucu kanatları arasında geçen çocukluk dönemini kısa sürede tamamlayarak, Kilise'de devraldığı "kutsallık" formlarını seküler bilim alanına aktarır, M. Ali Kılıçbay'ın (Kılıçbay MA., 1999: 1) deyişiyle:

"Bilim" dininin kilisesi oldu, hem de hiçbir dinin, hiçbir zaman üretmediği kadar güçlü ve yaygın bir kilise. Üniversite, bin yıllık tarihi boyunca bilgiyi kutsallaştırdı, yapma bilgisini edinme, elde tutma, egemen olma bilgisi haline çevirdi. Bilgi zaten hep bu yönde kullanılmıştı, ama üniversite bilginin bu yönde kullanılmasını meşrulaştırdı, bilgiyi yalnızca bu mecraya döktü.

Denilebilir ki, ilk üniversiteler, bağrılarında geliştikleri katedral okullarından, "seküler bilim"e yaptıkları vurguyla ayırdedilirler. Müfredatlarında Antik Grek bilim/düşüncesine belirgin bağlılık, bunun göstergesidir. St. Victor'lu Hugh (Victor'lu Hugh, 1983: 574-75), 12. yüzyılda, bilim-leri şöyle dökümlüyor:

Felsefe teorik, pratik, mekanik ve mantıksal olarak ayrılır. Teori, teoloji, fizik ve matematik olarak ayrılır. Matematik, aritmetik, müzik ve geometriyi içermektedir. Pratik felsefe, yalnız, özel ve kamusal [yani etik, iktisat ve siyaset -yay. n.] olarak ayrılır. Mekanik sanatlar dokumacılık, silah imalatı, denizcilik, tarım, avcılık, tıp ve tiyatro

(6) İlk "Üniversite" kuruluşunu 5. yy.'da Bizans İstanbul'una çeken bir tartışma için bkz. Özbayoğlu (1999).

sanatlarını kapsar. Mantık gramer ve ifadeyi içerir; iki tip ifade vardır olası ve karmaşık gösterim. Olası gösterim diyalektik ve retorik olarak ayrışır. Bu bölümlerde yalnızca felsefenin başlıca bölümleri yer almaktadır (...) Bunlara gelince, salt sayılara bakılacak olursa, yirmi birdir; aşamaları hesaplamak isterseniz, otuz sekizdir. (...)

Yukarıda sayılan bilimler arasında, eskiler kendi çalışmalarında, kendi öğretme işlerinde özellikle yedisini üzerine durmuşlardır. Bu yedide, diğerlerinden daha büyük bir yarar bulmuşlar; bunların disipliniyi iyi anlayan birinin, sonradan, salt dinlemektense, araştırma ve pratikle diğerlerinin bilgisine ulaşabileceğini söylemişlerdir.

Yukarıdaki dökümler bir ortaçağ Avrupa üniversitesinde beklenen standart müfredatı vermektedir (tıp dışındaki mekanik sanatlar hariç: eğitim, pratikten çok kurama yöneliktir...). Klasik Antikite'ye duyulan örtük hayranlık (7), doğmakta olan yeni hümanizmi beslemektedir (8). Bu gelişimin sonucu, Klerikalizm'le arası şeker-renk, liberal düşünceli aydındır. Toprak mülkiyeti temelli Papalık/Kilise hegemonyasına karşı kentli orta sınıflar, yani yükselen burjuvazi, üniversitenin sağladığı ortamda, burjuva-eleştireliliğini de yükseltmektedir. Geç Ortaçağ'da yaşamış bir İtalyan "burjuva"sının, bir dostuna yazdığı 1378 tarihli mektuptaki ifadeyle:

Nasıl olur da, sevgili meslekdaşım, Virgil'den böylesine nefret edebilirsin? Tanrıların canavarca edimlerini ve insanların alçakça pratiklerini kaydettiğini; ve senin deyişinle Tanrı'nın yolundan gitmediği için okurlarını imanını doğru yolundan saptırdığını söylüyorsun. Ama eğer putperest olduğu için Virgil'e dokunulmaması gerektiğini düşünüyorsan, o zaman neden Donatus, ya da çok daha kötüsü, bir sahte peygamber olan Priscian'ı okuyorsun? Ya da senin dikkat çektiğin Eyüb; Hristiyan mıydı, yoksa sünnetlilerden mi? Ya da, sırf yeniden doğma suyuyla yenilenmedi [vaftiz edilmedi -b.n.] diye, Seneca ve yazılardan vaz mı geçmeliyiz? (Salutati 1983: 614).

Sözün kısası, Ortaçağ Avrupası'nda, bir kent kurumu olarak üniversite, bilim(ler)in ilkin yüzlerinin Grek Antikite'sine çevirerek sekülerleşmesindeki hayati katkılarıyla, burjuva ideolojisinin de en önemli biçimlendiricilerinden

(7) Walter Map (1983: 602-603) adlı bir ortaçağ yazarı, 12. yüzyılda şöyle yakınıyor: "Eskilerin gayretkeş başarıları, hâlâ iyeliğimizde; kendi geçmişlerini zamanımızda mevcut kılıyorlar ve bizler dilsizleşiyoruz: onların anıları bizde yaşıyor ve biz de kendimizinkilere aldırıyoruz. Dikkate değer mucize! Ölüler yaşıyor, dirilirse onların yerine gömülüyor."

(8) Huizinga (1997: 470), "Orta Çağın düşünce bahçesinde bol miktardaki bitkinin arasında, klasisizm yavaş yavaş büyümekteydi," diyor.

(9) Kant'ın üniversiteye ilişkin mülahazaları için bkz. Kula (1999: 43-55).

biri olmuştur; daha kuruluş sürecinde...

"Modern Zamanlar"ın Üniversitesi

Aydınlanma Çağı'nda Felsefe, Hukuk, İlahiyat ve Tıp öğretimleri çerçevesinde faaliyet sürdüren üniversitelerin esas misyonu, Burjuva Devrimi'nin ideolojisi ve etiğinin taşıyıcısı Aydın'ı biçimlendirmek gibi gözükmemektedir (9). Doğa Bilimleri 17. yüzyıldan, yani Sanayi Devrimi'nin hemen öncesinden itibaren sayıları giderek artan Kraliyet Cemiyetleri içinde bağımsız bir gelişim hattına kavuşurken (10) ulus-devletlerin kuruluşu, Üniversite'ye yeni bir misyon yüklemiş gözükmemektedir: ulusal ideoloji(ler)in tahkimatı. Tarih, dil ve ulusal edebiyat çalışmaları üniversite müfredatlarının ayrılmaz unsurları haline gelir (11). Buna kısa sürede, esas olarak İngiltere ve Fransa'nın sömürge siyasaları çerçevesinde idarî araçlar olarak gelişen sosyal bilimler eklenenecektir.

Böylelikle Üniversite alanında vurgu genel "Anti-klerikal Aydınlanma İnsanı"nın biçimlenmesinden giderek, "ulus-devlet kadroları"nın oluşturulmasına, "ulus devlet"i (iktisat, siyaset ve kültür alanlarında) tahkim edecek teknik ve ideolojik donanımların biçimlenişine doğru kaymaktadır:

İdealist filozoflar Fichte ve Hegel'e göre eğitimi düzenleme görevi, devletin alanına girmektedir. Bu anlayış, devletlerin milli-devletler biçiminde örgütlenmesinden sonra daha da yaygınlaşmıştır. Devletin eğitimi, kendi düzenini korumak ve sürdürmek gereksinimi içinde olmasında milliyetçilik ideolojisi büyük bir rol oynamıştır. 1789 Devrimi ile birlikte Fransız devrimciler, kitleleri kendi görüşlerine çekmek için eğitimi etkili bir propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Onlara göre okullardaki müfredat, milliyetçi ruhu yansıtmalıydı. (...) Fransa'dakine benzer bir süreç, 19. yüzyılda Prusya'da da yaşanmıştır. Bu ülkede eğitimin devletin denetimi altına alınmasında milliyetçi düşünürlerin büyük bir rolü olmuştur. Örneğin Fichte,

(10) "Thomas Hooke 1663'de Kraliyet Cemiyeti'nin (Royal Society) tüzüğünü yazarken, cemiyetin amacını 'doğal nesnelere ve yararlı Zanaatların, Manifaktürlerin, Mekanik uygulamaların, Makinaların ve Deneyle yapılan İcatların bilgisini geliştirmek' olarak belirtiyor ve 'İlahiyatı, Metafizik, Ahlakı, Politikayı, Grameri, Retoriği ya da Mantığı için içine katmadan,' diye bir cümle ekliyordu." (Gulbenkian Komisyonu 1996: 12) Mardin (1982: 153) Kraliyet Cemiyeti'nin kurucularının toplumsal bileşimini şöyle sıralamakta: "14 asilzade, 18 küçük toprak sahibi, 5 ilahiyat doktoru, 2 psikopos ve 'kalabalıkça bir grup tüccar ve iş adamı' "...

(11) "Ondokuzuncu yüzyıl boyunca üniversiteleri canlandırmak için en çok çaba harcayanlar doğa bilimcileri değil, üniversiteyi, akademik çalışmaları için devlet desteği sağlamak amacıyla kullanılan tarihçiler, klasik dilciler ve ulusal edebiyat uzmanlarıydı," denilmektedir Gulbenkian Komisyonu raporunda (1996: 16-17).

eğitimi, tüm milli düzeltici güçlerin en büyüğü olarak görmüş ve eğitimin milliyetçi bir içerikle doldurulması gerektiğini öne sürmüştür (Inal 1999: 126-7).

Gulbenkian Komisyonu Raporu'nda (Gulbenkian Komisyonu, 1996: 24) da belirtildiği gibi;

1500-1800 arasında birçok devlet, özellikle merkantilist aşamadan geçerken, politika oluşturmada yardımcı olan, çoğu devlet memuru, uzmanlara danışmayı alışkanlık edinmişti. Bu uzmanlar bilgilerini, içtihat (jurisprudence, eski bir terim) ve uluslararası hukuk (yeni bir terim), politik iktisat (siyasal sistem katında makro-iktisat anlamında yine yeni bir terim), istatistik (başlangıçta devletler hakkında nicel veri anlamına gelen yine yeni bir terim) ve Kameralwissenschaften (idari bilimler) gibi çeşitli adlar altında sundular. İchtihat üniversitelerinin hukuk fakültelerinde zaten okutulmaktaydı; Kameralwissenschaften ise onsekizinci yüzyılda Alman üniversitelerinde okutulmaya başlandı. Ancak iktisat diye bir disiplinin bazen hukuk fakültesinde, ama genellikle felsefe fakültesinde (ya da eskiden felsefe fakültesi olan fakültede) okutulmaya başlaması için ondokuzuncu yüzyılı beklemek gerekecekti. Ne var ki ondokuzuncu yüzyılda liberal iktisat teorileri ağırlıkta olduğu için, onsekizinci yüzyılda çok popüler olan "politik iktisat" deyişi ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yerini "iktisat" a bıraktı. "Politik" terimini atmakla iktisatçılar iktisadî davranışın sosyal olarak kurgulanmış kurumlardan çok, evrensel bireyci psikolojinin bir yansıması olduğunu ileri sürmekte, sonra da bu görüşü "bırakınız yapınlar" ilkelinin doğallığını savunmak için kullanabilmekteydiler.

19. yüzyıldan itibaren bütün çeşitleriyle "burjuva ideolojisinin" üretimi misyonu, hemen tümüyle üniversiteye devredilmiştir, denilebilir. İktisatçılar "bırakınız yapınlar"cı liberalist kuramları biçimlendirirken, Comte ve Mill gibi sosyal bilimciler Devrim'in neden olduğu altüstlüklerle bir son verip "sosyal sorunların çözümünü uygun eğitim almış 'sınırlı sayıda seçkin zeka'ya devdederek düzen ve ilerlemenin bağdaştırılmasını" (abç) sağlayacak" (Gulbenkian Komisyonu 1996: 20) bir sosyal bilimi (Comte'un deyişiyle "sosyal fizik") tesis etmeye uğraşüyor; antropologlar sömürge siyasalarının biçimlendirilmesinde metropol idarecilerinin hizmetine sunu-yorlardı birikimlerini (12) ...

Ve 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın büyük bölü-

(12) "Sömürgelerdeki antropoloji araştırmalarının büyük bölümünün yalnızca Britanya hükümeti tarafından değil, aynı zamanda Carnegie Korporasyonu, Rockefeller Vakfı, Rhodes Tröstü ve Afrika'da mali ve maden çıkarları olan başkaları tarafından finanse edildiğini zamanla farkettim." (Nader 1997: 115)

(13) Üniversite bünyesinde gerçekleştirilen bilimsel buluşların halen "patent"e konu olmadığını, geçerken hatırlatalım.

münde, Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda, üniversiteler Devlet'in tekelindedir. Bunun gerekçeleri çok yönlüdür. İlkın, doğrudan kullanıma (tüketime) sunulabilir bir sonuç üretmediği için, bilimin (genellikle yüksek olan ve yüksek risk ihtiva eden) maliyetinin toplumsallaştırılması hedefi güdülmektedir. Böylelikle tek tek firmalar altından kalkmaları mümkün olmayan yatırımları kamuya yüklemekte, buna karşılık üniversitenin araştırma ve öğrenim faaliyetlerinin sonuçlarından serbestçe yararlanabilmektedirler (13). İkinci olarak, üniversitenin bir bütün olarak, burjuva kollektif çıkarlarının temsilcisi olan ulus-devletin hizmetinde oluşu sisteme önemli bir dinamizm kazandırmaktaydı. Üçüncü olarak, kamu üniversiteleri, genellikle (üretim tarzının mantığı gereği) alt sınıflara kapalı olmakla birlikte, bu sınıflardan çıkabilecek olağanüstü yetenekli bireyleri de sisteme dahil edebilme olanağını sunmaktadır. Nihayet, ulus-devlet üniversitelerinin ideolojilerinin biçimlendirilişi ve sürdürümündeki rollerine de değinmek gerekir (14).

Bu biçimlenişin aykırı bir örneğini ABD üniversiteleri oluşturmaktadır. Lewontin bir makalesinde (Lewontin, 1997: 1-34) önceleri, bu ülkedeki "hür teşebbüs ruhu" gereği hemen tümüyle özel vakıf ve kişilerce finanse edilen üniversitelerin, 2. Dünya Savaşı sırasında nasıl devlet finansmanına bağımlı hale geldiklerini anlatır. 2. Dünya Savaşı'nı izleyen "Soğuk Savaş dönemi" ABD'de ekonominin canlandırılmasını görevini tümüyle devlet müdahaleciliğine bırakmış, bu çerçevede üniversiteler de, artan ölçülerde devlet finansmanına bağımlı hale ge(tiri)lmışlerdir. Bu durum ise, bir yandan ABD üniversitelerini McCarthyizm'in odakları haline getirecek, (15) bir yandan gizli servisler (özellikle CIA) ile üniversiteler arasında sıkı işbirliğine zemin hazırlayacak, (16) bir yandan da üniversiteyi askerî-sınai kompleksin kopartılamaz bir parçasına dönüştürecektir; sosyal bilimler dahil:

MIT-Harvard ortak projesi, Cambridge Projesi (CAM) Savunma Bakanlığı'na bağlı ARPA tarafından finanse

(14) Amerikan Üniversiteler Birliği'nin, başkanlığını Yale Üniversitesi rektörü A. Whitney Griswold'un yaptığı bir komisyona hazırlattığı ve 37 ABD üniversitesi yönetimince imzalanan "Üniversiteler ve Fakültelerinin Hak ve Sorumluları" bildirgesinde, üniversite, "öğrenme idealine, ahlak kurallarına, ülkeye ve hükümet biçimine sadakatta birleşmiş tekil bilimciler birliği" olarak tanımlanmakta ve şöyle denilmektedir: "Hür teşebbüs, ekonomik olduğu kadar, entellektüel gelişme için de aslıdır." (Montgomery 1997: xxii)

(15) Antropoloji alanında anlamlı örnek vak'alar için bkz. Nader (1997: 107-146) "Soğuk Savaş"ın Türkiye üniversitelerindeki yansımaları için bkz. Çetik (1998).

(16) "[MIT'deki (Massachusetts Teknoloji Enstitüsü)] Siyasal Bilimler Bölümü, 1960 dolaylarında Ekonomi Bölümü'nden ayrıldı. Ve o zamanlar açıkça CIA tarafından finanse edilmekteydi; bu bir sır bile değildi." (Chomsky 1997: 131).

edilmekteydi ve dünya halkları üzerine toplum bilim verileri kütlesinin kullanımını sağlayacak karmaşık bir bilgisayar programlama teknikleri dizisi geliştirmeyi hedefliyordu. HRAF da II. Dünya Savaşı sırasında Mikronezya'da görev yapan bir donanma birimi tarafından kullanılan benzer bir bilgi edinme sistemiydi. Köylülerin hangi koşullar altında ayaklandığı, ya da istikrar koşulları üzerine bilgiler halkları yabancı hükümet müdahaleleri ve uluslararası iş çıkarlarından bağımsız, yalıtılmış ve özerk aktörlermişcesine idare etmede kullanılmaktaydı.

1960'ların en aşikar karşı-ayaklanma araştırma çabalarından biri olan Camelot Projesi (17), taçlandırıcı bir girişimdi. İşe alma belgesinde şunlar yazıyordu: "ABD Ordusu'nun, kalkınmakta olan ülkelerdeki ulus-kuruculuğunun olumlu ve yapıcı yönlerinde önemli bir misyonu ve aktif ayaklanma sorunlarıyla başetmede dost hükümetlere yadımçı olma sorumluluğu vardır." ABD Ordusu için karşı-ayaklanma hareketlerinin amacı, halkların baskıya karşı direnme araçlarının tasfiyesidir.

Camelot Projesi hiçbir zaman hayata geçmedi; ama daha az belirgin başka projeler yol aldı, ve antropologlar işbirliği yaptı. Bunu çeşitli nedenlerle yaptılar; bunlar arasında "iyilik yapmak", yurtseverlik, para kazanma, iktidar arzusu, korku ve toplum bilimlerinin "değerini" kanıtlama isteği vardı (Nader 1997: 118-119).

Dünya savaşlarıyla birlikte iktisat bilimi, Adam Smith "bırakınız-yapsınlar" cılığından Keynes'ci devlet müdahaleciliğine evrilirken, sosyal bilimciler de kendi alanlarından, kapitalist sistemin imdat sinyallerine "kalkınma araştırmaları"yla yanıt vermekteydiler. Paradigma, 20. yüzyılın ikinci yarısına doğru bir kez daha değişmiş, "dünyanın" merkezi ABD'ye kayarken, bilim(ler) de ABD yönetim ve sermayesinin hizmetine (ve "ideoloji-üreticiliği" misyonuna) sunmuştur kendisini.

68 Parantezi

1930'ların büyük krizinin ardından, savaş yatırımları

(17) "Sosyal bilimlerde gelişme çalışmalarının egemenliğinin tesis edilmesinin en kritik noktası şüphesiz Amerika Birleşik Devletleri'nde Camelot projesi isimli araştırma projesinin devreye sokulduğu dönemdir. Projeyi yürüten sosyal bilimcilerin ortaya koyduğu amaç açıkça Amerikan dış politikasının amaçları ile örtüşüyordu. Bu amaç kısaca Yunanistan, Küba, Filipinler, Dominik Cumhuriyeti ve Vietnam'da sosyal hareketlilik ve değişim amaçlayan güçleri tayıp edip, bunların davranışlarını önceden tahmin etmek ve engellemek olarak özetlenebilir. Özetle, Camelot karşı-ayaklanma (counter-insurgency) stratejileri geliştirme projesiydi. Projenin arkasında Amerikan Savunma Bakanlığının, Ordu dairesine bağlı Özel Harekatlar Araştırma Bürosu (SORO) vardı. Camelot projesi SORO ve çeşitli Amerikalı ve diğer sosyal bilimciler ile birlikte yürütülecekti, yaklaşık üç buçuk yıl sürmesi bekleniyordu ve 44 milyon dolarlık bir bütçe öngörülmekteydi." (Kadioğlu 1999: 178-9).

ve devlet müdahaleciliği, gerek giderek ABD'nin çekim alanına giren Batı Avrupa, gerekse (ve özellikle) ABD'de, 2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından refah dönemine yol açar. Hızlı nüfus artışı ve yükselen beklentiler eşliği, kısa sürede o güne dek görülmemiş sayıda genç insanı üniversitelerin kapısına yığacaktır. Üniversitelerin değişen demografik ve toplumsal bileşimi, ABD'de Sivil Haklar ve Vietnam savaşı karşıtı hareketler, Fransa ve İtalya'da Nazizm'e karşı direnen komünist partilerin kazandığı prestij ve siyasal alanda etkin duruma gelişleri, yükselen emekçi muhalefeti, sömürgelerde kurtuluş savaşları, toplumsal alanın "Soğuk Savaş" cenderesini kırmakta olduğunun belirtileridir. Koşut olarak üniversitelerde solcu entelektüellerin yükselişi başlar. ABD üniversitelerinde ders veren Alman kökenli filozof Herbert Marcuse, Noam Chomsky, Frankfurt Okulu entelektüelleri, Fransız sosyolog Alain Tourain, Louis Althusser, Nicos Poulantzas, filozof Jürgen Habermas, ABD'li "uyuşturucu gurusu" Dr. Timothy Leary, Immanuel Wallerstein... değişen entelektüel iklimin kanıtlarıdır (18).

1968, Batı üniversitelerinde geçici bir süre de olsa "karşı hegemonya odakları" yaratabilmiş; ancak sokakla birlikte, üniversitelerdeki sol radikalizm de -büyük ölçüde sistem tarafından içselleştirilip- sönümlenmiştir. Günümüzde üniversitelerde 68'den geriye, (ağırlıklı olarak post-modernist paradigmanın etkisi altındaki) "Siyah Araştırmaları", "Kadın Araştırmaları", "Yerli Araştırmaları", "Kültürel İncelemeler", "Ekoloji" gibi "yeni" (ve kısmen muhalif) disiplinler kalmıştır (19).

Neo-liberalizmin Üniversiteleri, Üniversitelerin Neo-liberalizmi

1980'lerde var olan sosyalizmin çöküşüyle birlikte, kapitalist sistemin tartışmasız hegemonik gücü ABD, 1970'lerin krizine tepki olarak bir süredir kotarılmakta olan "Yeni Dünya Düzeni" tezini ilan eder. Artık "ideolojilerin", hatta "tarihin" sonu gelmiş, tüm dünyayı tek bir global köye dönüştürecek serbest pazar ekonomisinin tartışmasız üstünlüğü tescil edilmiştir. Devlet her türlü iktisadî faaliyetten el çekmeli, kamusal alan "YDD" kriterlerine göre yeniden tanımlanmalıdır. Gelişen iletişim teknolojisi, tüm dünyayı bir köye çevirmektedir. Sınaî-ötesi çağ başlamıştır. Ağır el emeği yükünü mikro-elektrik teknolojinin harikalarının sırtına yükleyebilecek olan insanlar "bloksuz" bir dünyada, "bilgi toplumu"nun sınırsız olanakları içinde, sonsuza dek serbest pazar ekonomisinin demokrasi ve özgürlüğü içinde yaşayabileceklerdir bundan böyle.

(18) Bkz. M. C. Lavabre - H. Rey (1998). [Bu çalışmanın geniş bir özeti, Sokakta ve Duvarda 68 (Öteki Yayınları, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara 1998)'de yer almaktadır.].

(19) Bu disiplinlerin ve "muhalif" akademisyenlerin özellikle ABD'de "yeni sağ"ın bombardımanı altında olduğunu eklemek gerek. (Bkz. Göker 1999).

Söylencenin iflasi uzun sürmedi. Öykünün gerisi biliniyor (20). Daha az vurgulanan bir yön ise şu: Neoliberal iktisat kuramları, 1970'li yılların sonlarından itibaren "seçkin" ABD üniversitelerinin ekonomi, maliye, matematik vb. bölümlerinde kotarıp geliştirilmiştir. Ve bu akademisyenler, özel sektörle şimdiye dek görülmemiş ölçüde içli-dışlıdır. Küçük bir örnekle yetinelim:

Piyasayı "verilerin ve entelektüel bulmacaların zengin bir kaynağı" olarak gören öncülerin aksine, bu kuşak için bilim salt "ilginç" olmakla kalmayıp, aynı zamanda kâr getiren anlamında "yararlı" da olmalı. Böylece Nobel ödülü almış, Harvard ve Stanford üniversitelerinden Marton ve Scholes, şirket sermayesi yönetiminde uzmanlaşmış bir şirket olan Long Term Capital Management'nin hem kurucusu hem de ortağıdır. Bazıları se Sharpe gibi (1990 Nobel ödülü sahibi ve Stanford'da profesör) bu ikiliği yaşarlar. "Kariyer yaşamım süresince bir ayağımı akademi dünyasında, diğerini iş dünyasında tutmaya çalıştım. Bernstein, bu üniversite öğretim üyelerinin (...) müteşebbislik faaliyetlerine öncelik tanıdığını belirtir. Debreu'nin öğrencisi ve Berkeley'de profesör olan Rosenberg, yönetim programları satarak zenginleşen, portföy yönetiminde danışmanlık yapan BARRA şirketini kurar. Berkeley'den iki meslekdaşı Leland ve Rubinstein, borsada hükümet görevlisi konumuyla yatırım yaparak LOR's adlı bir şirket kurar. Şirket kendilerinin kavramlaştırdığı "malî sigorta" tekniklerini uygulamak ve yaymakla ilgilenir. Belirttiklerine

(20) Meraklılar son 10 yıl içinde yayınlanan "YDD" üzerine Türkçe kitaplara bakabilirler. İşte ilk akla gelen birkaçı:

İ. Belek, E. Bilaloğlu, G. Demirer, T. Demirer, Y. Demirer, E. Okudan, H. Kayabekman, M. Yiğit: Sosyalizm, "Yeni Dünya Düzeni", Türkiye (Sorun Yayınları, İstanbul 1992)

T. Demirer: Yeni Dünya Düzeni ya da Düzensizliği (Pekan Yayınları, İstanbul 1966);

T. Demirer, Ö. Orhangazi: Koyunlar, Kurtlar, Köpekler (Anahtar Kitaplar, İstanbul 1997);

T. Demirer: Postmodern Müdahale ve Başkaldırı İmkânı (Öteki Yayınları, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara 1998);

G. N. Demirer, T. Demirer, M. Duran, T. Görgün, Ö. Orhangazi, G. Özgür, K. Yapıcı: Neoliberal Saldırı, Kriz ve İnsanlık (Ütopya Yayınları, Ankara 1999);

G. N. Demirer, T. Demirer, O. Eylem Doğmuş, M. Duran, T. Görgün, K. Hüner, N. K. Özbolat, S. Özbudun, Ö. Orhangazi, K. Yapıcı: "YDD" Kısacasında Çevre ve Kent (Ütopya Yayınları, Ankara 1999);

O. İyiler: Yeni Dünya Gerçeği (Ceylan Yayınları, İstanbul 1996)

F. Ercan: Eğitim ve Kapitalizm. Neo-Liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi.(ÖES-Bilim Yayınları, İstanbul 1998)

F. Başkaya: Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme (Öteki Yayınları, Ankara 1995)

F. Başkaya (der): Küreselleşme mi? Emperyalizm mi? (Ütopya Yayınları, Ankara 1999)

(21) Yazının "bilimsel ciddiyeti"ni riske atmak pahasına, eski bir şarkıyı anımsayalım: "Beni kör kuyularda merdivensiz bıraktın / Denizler ortasında bak yelkensis bıraktın..."

göre bu çifte rol, kendilerine, doğal ortamında hipotezlerini kontrol etme olanağını sunar (Dezalay, Garth 1999: 40).

Neoliberal iktisatın (iktisatçı, toplumbilimci, halkla ilişkiler uzmanı vb.) "guru"ları, kısa sürede "piyasacı" girişimlerine uygun ideolojik kılıfı üreteceklerdir. Dünya Bankası ve IMF tarafından "Yapısal Uyum Programları" çerçevesinde tüm dünyaya dayatılan "özelleştirmeci" furyanın "apoloji"si, "yararlanan öder" mantığıdır kabaca. Eğitim, sağlık, konut vb. o güne dek "refah/sosyal devlet" çerçevesinde kamusal hak sayılan ne varsa, özel teşebbüse devredilmeli, devletin elinde kalanlarsa "paralı"laştırılmalıdır. Üstelik de bu "adalet" adına yapılmalıdır!

Gerçek dünyada hükümetlerin ilgilendikleri alanlarda doğru çözüm üretmeleri genellikle gerçekleşmez. Çünkü hükümetlerin ilgi alanları 'güç'ün elde tutulması ve korunmasıdır ve bu yüzden de genellikle hükümetler gücü elde tutmak için bir dizi çıkar gruplarını ödüllendirirler. Neo-klasik iktisadın tanımladığı yeni politik ekonomi bu anlamda piyasanın hükümetin yaptığı eşitsizlikler ve buna bağlı olarak sınırlı kaynakların adil olmayan dağılımını ortadan kaldıracak ve böylece sınırlı kaynakların daha adil dağıtılacağı belirtilmekte. [Psacharopoulos'dan aktaran Ercan (1998b: 73)]

Özelleştirme ve kamu harcamalarının asgarileştirilmesi siyasaları çerçevesinde kaynak sıkıntısı, özel üniversitelerin sayısındaki hızlı artışın yanısıra, üniversiteleri özel sektörle sıkı bir işbirliğine yöneltmektedir. "Üniversite-Sanayi İşbirliği" (ÜSİ) olarak tanımlanan bu gelişme, üniversiteleri artan ölçüde şirketlere bağımlı hale getirmektedir. Ercan'ın (1998b: 89) belirttiği üzere, bu süreç içinde "...üniversiteler üniversiteye ilişkin bir dizi olanakla piyasa sürecine direkt olarak katılan girişimci firmalara dönüşmektedir."

Ovetz'ın girişimci üniversite olarak tanımladığı bu yeni üniversite biçiminde, üniversitelerin temel amacı verili bilgilerin çok daha geniş bir anlamda bilim etiği içinde kümülatif gelişmesini sağlayacak bilimsel etkinlik amaç yerini piyasanın kâr yönelimli pragmatik beklentilerini karşılayacak bir amaca bırakmıştır. Verili bilgilerin eleştirel bir süreç içinde öğrencilere aktarılması yerine, firmalara aktarılması temel amaç haline gelmiştir (Ercan 1998b: 89-90).

Bu bağlamda, "başa patronunu söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim," diyen Arslan'ın (Arslan, 1999: 72) şu sözlerine katılmamak mümkün mü?

Modern dünyamızda bilimin patronu devlet ve büyük şirketlerdir. Onlar kendi amaçlarına ve hedeflerine ulaşmak amacıyla bilimsel kurumlara, bilimsel araştırmalara ve bilim adamlarına yön verirler. Bilim lüks bir faaliyettir, para demektir ve patron önemlidir; yoksulların ve güçsüzlerin/iktidarsızların bilim yapmaya hakları yoktur...

İşin trajedisi, bilimin "kutsallığını" yıkan, "Akadem-

ya"yı demistifye ederek malî-sermayenin bir yan koluna dönüştüren, bilgiyi bir "sınaî girdisi"ne çeviren, bilim insanlarını şirketlere "vasıflı kapıkulu" kılan neoliberalizmin bizzat Kuzey üniversitelerinde (kuşkusuz çok uluslu şirketler ve malî bürokrasilerle içiçe) kotarılmış olmasıdır. Sanırız "suç"u "iktisatçılar/maliyeciler" ve/veya "mühendisler"e atıp, "onlar zaten bilim adamları/kadınları değil, teknokratlar;" demek de (sosyal) bilimcinin ruhunu kurtarmaya yetmeyecektir. Camelot Projesi'ni anımsatmak bir yana, toplum bilim alanındaki tüm kavram ve yöntemleri öznel birer "söylem"e dönüştürerek, mutlak bir görecilik ortamında "yeni" birşeyler önermeyi ve/veya kurmayı olanaksızlaştıranlar, (üstelik de "sol" iddialı) "post-modernist" kuramcılar değil midir? (21).

SONUÇ

"Bir ideoloji-üreticisi olarak üniversite"yi, kaba hatlarıyla tartışan yazının sonuna geldik. Buraya dek söylenenlerde vurgulamak istediklerimizi bir kez daha anımsatacak olursak; başlangıçtan itibaren kent'in ve kentsoylu'nun (burjuva'nın) kurumu olan üniversite, burjuvazinin gelişiminin farklı evrelerinde, burjuvaziye hizmet sunan bir kuruluş olmuştur, diyebiliriz. Bu hizmetin ideolojik boyutu hep vardır; ve başlangıçta çok daha fazla vurguludur. Batı burjuvazisinin Kilise boyunduruğundan kurtulma mücadelesinde, Üniversite, yeni seküler ve hümanist bir etiğin kurumsallaştırıcısı misyonunu üstlenmiştir.

Ulus-devletlerin kuruluş ve kurumsallaşma süreçlerinde üniversite, kadroları yetiştirme/biçimlendirme işlevinin yanısıra; "ulusal değerler ve ulusalcı ideolojilerin" başlıca üretim ve yayma odakları arasındadır.

Sanayi Devrimi itimini doğa bilimlerindeki gelişmelerden almış; sömürgecilik, üniversiter birer disipline dönüşmekte olan toplum bilimlerinden idarî yetilerini devşirebilmiş; yüzyılın başından itibaren kapitalizmin olmazsa olmazı haline gelen askerî teknolojiler, kısa sürede doğa ve toplum bilimleriyle kopartılmaz bağlar oluşturmuşlardır.

2. Dünya Savaşı sonrasında uygulamaya giren müdahaleci ekonomi-politikaları dönemin başat iktisat doktrinlerinin yanısıra sosyal bilimlerin "kalkınmacı" analiz ve projelerinden önemli bir destek bulmuştur.

Ve nihayet, 1980'li yıllarla birlikte "neo-liberal dönüşüm"e en sıcak destek "bilim"i yıkmak pahasına kendilerini birer Ar-Ge kuruluşuna dönüştüren ve "know-how" pazarlamaya başlayan üniversitelerden gelmiştir. Sözün özü, akademi, tarihi boyunca kapitalist gelişmenin çeşitli fazlarına uyarlı "ideolojik ve maddî" hizmet sunan bir kuruluş olagelmıştır.

Bu durum gözönünde bulundurulduğunda, "bilimin yalnızca gerçeklerin peşinde olduğu", "bilim insanının yansızlığı" ilkeleri birer yanılsamadan mı ibarettir? Buna, Başkaya'ya (Başkaya, 1998: 59-60) katılarak "Evet!" diyoruz:

Demek ki bilim adamının bilim adamı sıfatını hakedebilmesi için, gerçeğin peşine düşmesi gerekiyor. Bilim adamının misyonu 'gerçeğin üstünü örten perdeyi kaldırmak'tır. Oysa gerçek dünyada ekseri tam tersi söz konusudur. Bilim adamı denilen taife, ekser gerçeğin üstünü örtme misyonuna koşulmuş durumdadır. Burada hemen teorik bir sorunla, bilim adamının "tarafsızlığı sorunuyla" karşılaşılır... Bilimin bilim olabilmesi için, onun gerisindeki bilim adamının tarafsız olması gerektiği söylenir. Oysa burada sözkonusu olan, kelimenin gerçek anlamındaki retoriktir. (...)

Üretilen bilgi, doğası gereği onu üretenin niyetinden, kaygılarından, duyarlılığından vb. bağımsız olamayacağına göre, bilgiyi üretenin amacı büyük önem taşır. Ve bilim adamı denilen de ya mevcut durumu korumak, en nihayet kimi reformlar ve rötuşlarla sürdürmek, ya da var olanı aşma perspektifi ve kaygısıyla hareket edecektir. Bunlardan birincisi, bilim tanımına dahil edilemez, zira mevcut olan sömürü, egemenlik, hiyerarşi, baskı vb. ilişkilerinin sürmesinden yanadır. Kurulu düzenin, sömürü ve egemenlik ilişkilerinin devamı, gerçeğin gizlenmesini, üstünün örtülmesini gerektirir. Eleştirel olmayan "bilgi" gerçek anlamda bilim kavramının karşıt zeminine düşer ve bilimin inkarıdır. Eğer var olan durumu aşma perspektifiyle hareket ediyorsa, bilimsel faaliyet eleştireldir, bu niteliğinden ve özünden ötürü de devrimcidir.

Yukarıda da değindiğimiz üzere, "Yeni Dünya Düzen(sizliği)" tarihinde belki ilk kez, bilim insanını "gizem"inden, "yüce/diğerkâm" amaçlarından tümüyle soyarak, çırılçıplak haliyle bir "meta-üreticisi"ne dönüştürdü (22) Üniversite/Akademi'nin kurucu değerleri olduğu varsayılan (23) "Bilimin özgürlüğü/üniversitenin özerkliği" değerlerini ayaklar altına aldı.

(22) Ahmet İnam'ın (1999: 137-8) haykırışıyla: "Akademik hayat bugün (...) piyasayla bütünleşmiş, oradan gelen sorunların çözme, talepleri yerine getirmeye uğraşılıyor. Episteme, güvenilir, hesabı verilebilir bilgi, çıkarsız, günlük kaygıların uzağında araştırma konusu yapılamıyor. Tekhne, beceri, meslek edinmeye yönelik bir etkinliğe dönüşünce; akademisyen de, şirkette çalışan memura benzemeye başlıyor. Sorunların gündemi, şirket patronları, piyasa koşulları, talepleri ile belirleniyor. Nelerin araştırılıp çalışılacağı, büyük ölçüde 'dışarıdan' belirleniyor. Akademiye bağımsızlık, özerklik çok azalmıştır. Noetik çatı yerini, tekhne çatısına bırakmak üzeredir: Bilimin teknoloji ile içiçeliği, hiç bir çağda böyle yoğun yaşanmadı; akademi şirketler arasında bir AR-GE şirketi olarak, ürünlerini pazarlama yolunda, mezunlarının ne denli saygın meslek insanları olduğu, onun değerinin bir göstergesi olarak sayılıyor. Araştırma ürünleri sınıflara ayrılmış; yayın yapma belli formatlar içinde, belli kalıpları içinde, belli kalıplarla yürütüldüğü için bir yığın forma uygun, içeriği değersiz, sözde araştırma, sözde çalışma, akademik etkinlik olarak sayılıyor."

(23) Ki bu değerler seküler bilim'in Kilise dogmalarıyla çatışması içinde biçimlenmişlerdi.

Ancak her çözüm/çürümenin, yeni olanakları da bağrında taşıdığı bilinir. Kapitalizmin vardığı bu son evrede, doğayı, bilimi, yaşamı tehlikeye atan bu gidişata karşı mücadelenin "ideolojisini" üretecek olan "Özgür Bilim-Özerk/Özgür Üniversite"yi bu mücadele içinde biçimlendirecek olanlar da, Devlet'e kapıkulluk ve/veya sermayeye memurluğa "Hayır!" diyebilen "Emekten ve Hayattan yana" bilim insanları olacaktır.

KAYNAKLAR

- ALTHUSSER L**, (1989), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, İletişim Yayınları: İstanbul.
- ARSLAN H**, (1999), "Bilim, Bilimsel Bilgi ve İktidar" Doğu Batı, 7: 55-79.
- BAŞKAYA F**, (1998), "Bilim, Üniversite ve Etik Üzerine", Doğu Batı, 4: 59-64.
- CHOMSKY N**, (1997), "The Cold War and the University", The Cold War & The University. A. SCHIFFRIN (ed.) New York: The New Press (171-194)
- ÇETİK M**, (1998), Üniversitede Cadı Kazanı. 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası. İstanbul: Tarih VakfıYurt Yayınları.
- ÇULHAOĞLU M**, (1998), İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği, Öteki Yayınları, Özgür Üniversite Kitaplığı: Ankara.
- DEZALAY YB. GARTH**, (1999), "Washington Konsensüsü: Neo-liberal Hakimiyetin Sosyolojisine Katkı" F. BAŞKAYA (ed.) Küreselleşme mi? Emperyalizm mi? Piyasacı Felsefenin Çöküşü. Ankara: Ütopya Yayınları.
- EAGLETON T**, (1996), İdeoloji. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ERCAN F**, (1998a), "Eğitimin Metalaşması ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Eğitim", İktisat Dergisi, 376:46-58.
- (1998b), Eğitim ve Kapitalizm, Neoliberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi. İstanbul: ÖES-Bilim Yayınları
- GÖKER E**, (1999), "Fikir Alemimizde Üniversite: YÖKsullar ve Zenginler", Mürrekkep, 12: 8-52.
- GULBENKIAN KOMİSYONU**, (1996), Sosyal Bilimleri Açın. İstanbul: Metis Yayınları.
- HUIZINGA J**, (1997), Ortaçağın Günbatımı, Ankara: İmge Yayınları.
- İNAM A**, (1999), "Akademisyen mi, Ak-Adam-İsyan mı?" Doğu Batı, 7: 131-140.
- İNAL K**, (1999), "Eğitim ve İktidar: Okul ve Ders Kitaplarında Egemen İdeolojilerin Yeniden Üretimi", Marksizm ve Gelecek, 15: 125-142.
- KADIOĞLU A**, (1999), Sosyal Bilimsel Sancılar", Doğu Batı, 7: 171-185.
- KILIÇBAY, MA**, (1999), "Universitas=Ecclesia", Düşünen Siyaset, 3: 11-13.
- KULA OB**, (1999), "Aydınlanma Felsefesinde Üniversite Kavramı", Düşünen Siyaset, 3: 43-56.
- LAVABRE MC, REY H**, (1998), Les Mouvements de 1968. Floransa: Casterman - Giunti Gruppo Editoriale
- LEVONTIN RC**, (1997), "The Cold War and the Transformation of the Academy", The Cold War & The University. New York: The New Press (1-34)
- MAP W**, (1983), "The Ancients and the Moderns", The Portable Medieval Reader, ROSS, J. B. ve M. M. McLAUGHLIN (eds.), 602-604. Kingsport, Tennessee: Penguin Books.
- MARDİN Ş**, (1982), İdeoloji. Ankara: Turhan Kitabevi
- MONTGOMERY D**, (1997), "Introduction", The Cold War & The University. A.SCHIFFRIN (ed.) New York: The New Press. (xi-xxxvii).
- NADER L**, (1997), "The Phantom Factor: Impact of the Cold War on Anthropology", The Cold War & The University. A. SCHIFFRIN (ed.) New York: The New Press (107-146).
- ÖZBAYOĞLU E**, (1999), "İmparator Theodosius Tarafından İstanbul'da Kurulan Üniversite Hakkında", Düşünen Siyaset, 3: 39-42.
- SALUTATI C**, (1983), "In Defence of Liberal Studies", The Portable Medieval Reader, ROSS, J. B. ve M. M. McLAUGHLIN (eds.), 613-618. Kingsport, Tennessee: Penguin Books.
- ST. VICTOR'lu Hugh**, (1983), "On Study and Teaching", The Portable Medieval Reader, ROSS, J. B. ve M. M. McLAUGHLIN (eds.), 573-590. Kingsport, Tennessee: Penguin Books.